

BRASSAI SÁMUEL VÁLOGATOTT MŰVEINEK MÁSODIK KÖTETE ELÉ

Az olvasó Brassai Sámuel műveinek második kötetében – a *Laelius* és a *Paraleipomena* kivételével – kisebb írásaiból válogattunk. A szerző legfontosabb mondattani munkái – ugyancsak a Tinta Könyvkiadó gondozásában – egy korábbi kötetben láttak napvilágot. Elekfi László összesítése szerint a tudományos értékűnek minősíthető Brassai-írások mennyisége meghaladja az ezer oldalt. Ezeknek fele megtalálható az első Brassai-válogatásban, a jelen kötet számára olyan közlemények szerepelnek, amelyek az első kötetben található elméleti megállapításokat kiegészítik vagy finomítják. Külön-külön kötetet érdemelnének Brassai nyelvhelyességi, nyelvoktatási és stilisztikai tárgyú írásai, valamint a szövegelemzés, szövegértelmezés és fordítás kérdéseivel foglalkozó munkái. A két válogatással mi azonban Brassai elméleti jellegű munkásságának teljességre törekvő bemutatására szorítkozunk.

Az első rövid tanulmány a birtokos szerkezetek kérdéséhez szól hozzá. Egyrészt megállapítja, hogy a nyelvészeti irodalomban nincs az eset fogalmára vonatkozó általános definíció, másrészt rámutat arra, hogy a dativuszos alak része lehet a birtokos szerkezetnek, amiből azonban még nem következik, hogy az ilyen alak kétértelmű lenne. A dativusz raggal toldalékolt névszónak több funkciója lehet, egyik funkcióban sem azonosítható azonban formailag a más nyelvekből ismert genitivusszal.

A magyar szórendről szóló cikkében a szórendről korábbi mondattani munkáiban javasolt elméletét védi meg kritikusaival szemben számos új példa segítségével. Itt első-sorban a határozók szórendi helye és hangsúlyozása közötti összefüggéseket tárgyalja.

Vitairat kötetünk következő az alanytalan mondat kérdését tárgyaló tanulmánya is. Alanytalan mondatról csak akkor van értelme beszélni, ha előbb az alany fogalmát tisztázzuk. Brassai német, francia és magyar nyelvtanírókra hivatkozva rámutat arra, hogy az alany fogalma többféleképpen értelmezhető. Van aki az alanyesettel azonosítja, és van, aki a *ki/mi* kérdésre felelő mondatrésznek tekinti. De alanynak nevezhetjük azt a valamit is, amiről a mondat szól. A vitatott cikk nem tisztázza, hogy milyen értelemben beszél alanytalan mondatról. Helytelen következtetésre jut éppen ezért mind az 'alany-pótlás', mind pedig az alanytalan mondatok szórendi tulajdonságai tekintetében.

Az „Egy hirdetemény” c. cikk ismét a genitivus kérdését taglalja, felfogása szerint a magyar esetrendszerben nincs genitivus. Legfontosabb megállapítása, hogy „külön sajátító rag, mely a jelzőhöz járulna, nyelvünkben nem létezik, hanem a jelzöt, mint birtokost, ez a három vonás jellemzi: elsőben, hogy a jelzett előtt áll; másodsor, hogy közvetlenül avagy csak névmellék jelzővel választva áll előtte; harmadszor, hogy a jelzettet jelentő szó accentusát magához ragadja.”

A „Szerény észrevételek” c. írásában Joannovics Györggyel száll vitába a hangsúly kérdésében. A hangsúly helye attól függ, hogy a szoló a hallónak mit akar tudomására hozni. A mondatnak nincs 'állandó' hangsúlya. A hangsúly jelzi a határt a között, hogy

a szóló mit tekint tudottnak és mit újdonságnak. Brassai Joannovics példáival is saját igazsága mellett érvel.

„A szavak összetétele a magyarban” c. pályamű kapcsán három észrevételt tesz közzé. Az elsőben a ’szóösszetétel’ elnevezés tartalmát és helyességét elemzi, a másodikban az összetétel elemeinek ún. egybeolvadását taglalja, szembeállítva a *házfedél* típust a *házaspárral*, ahol az utóbbinál már nem gondolunk a házra, és rámutat, hogy a ’meghatározás’ nem szinonimája az ’alárendeltség’-nek, tehát a nem egyenrangú elemekből szerkesztett összetett szóban nem alárendelés van. Téves dolog tehát a kétféle összetett szót a mellérendelt és alárendelt mondatok kettőségének mintájára jellemezni. A harmadik részben az egybeírás és összetettség megfeleléseit és meg nem feleléseit vizsgálja.

A mondat fogalmának helyes, ill. helytelen meghatározása a témája a „Helyreigazítás” c. cikknek, melyben saját mondatfelfogásának helyessége mellett érvel. Az a felfogás, hogy „a mondat összefűzött szavak csoportja”, nem mindig áll, ti. vannak egy szóból álló mondatok is (*villámlik, dörög*), és vannak *verbum finitum* nélküli mondatok is. Brassai arra is rámutat, hogy a logikai ítélet megszerkesztettsége alapvetően különbözik a nyelvi közlés szerkezeti tulajdonságaitól.

Az előzőktől lényegesen terjedelmesebb munka a *Laelius. Hogy kell és hogy nem kell magyarul az iskolában a latin autorokat?*, amely egyaránt rávilágít a latin és magyar mondatok szerkezeti egyezéseire és különbségeire. A *Laelius de amicitia* Cicero munkája, amelynek elemzése a latin iskolai oktatásában Brassai idejében általános gyakorlat volt. Brassai mondatról mondatra végigelemzi Cicero szövegét és azoknak több esetben új elemzését javasolja. A tanulmány végén található *Toldalék*-ban, a szerző összefoglalja a latin mondat szerkezetről vallott nézeteit. Figyelemre méltó a mondat fogalmának a *Laelius*-ban található meghatározása: „A mondat bizonyos cselekvésnek vagy állapotnak egyszerűbb vagy körülményesebb kifejezése szavakban, oly czéllal és móddal, hogy hallója vagy olvasója ebből a cselekvény vagy állapot mivoltát megértse.” Majd így folytatja: „A mondatnak legfőbb és lényegesebb alkotó része az **ige**.” Az ige körül csoportosulnak a cselekmény vagy állapot körülményeit jelölő ’határozók’. „Az egyszerű mondat az igéből és közvetlen határozóiból áll.” A magyar annyiban hasonlít a latinra, hogy a magyarban sincs szükség arra, hogy az egyik határozónak, az alanynak, nagyobb fontosságot tulajdonítsunk, mint a többieknek. A franciában viszont ez fontos elemzési szempont lehet. Brassai figyelemre méltó megállapítása, hogy „nincs rangkülönbség a határozók közt”. A magyar mondat rendszeren két részből áll, a bevezetőből (máshol: az inchoatívumból) és a mondandóból (máshol: a zömből). A szóló lényeges üzenete a mondandóban rejlik. A mondat bevezető részeiben általában olyan ’határozók’ foglalnak helyet, amelyek ismert körülményeket jelölnek. A *Mit lőtt a király Gödöllőn a vadászaton?* kérdésre válaszolva mondhatjuk *A király Gödöllőn a vadászaton szarvast lőtt, Szarvast lőtt a király Gödöllőn a vadászaton, A király szarvast lőtt Gödöllőn a vadászaton* vagy *Gödöllőn a vadászaton szarvast lőtt a király*. Mindebből arra következtethetünk, hogy a latin és a magyar szörend ’bámulatosan’ megegyezik egymással. Ez a magyarázata annak, hogy nyugat-európai nyelvészek anyanyelvük természetétől befolyásolva a latin szörend kérdésében helytelen következtetésre jutnak.

A „Nyelv és irodalom” hozzászólás Szarvas Gábor „A nyelvhibák és teendőink” c. előadásához. Brassai megjegyzi, hogy a ’nyelvhiba’ a német *Sprachfehler* helytelen fordítása. A ’Sprache’ nem ’lingua’, ’language’, hanem ’parole’, vagy ’utterance’, és ebben az értelemben a *Sprachfehler*-t ’szóhibá’-nak vagy ’beszédhibá’-nak lehetnek fordítani.

Semmiképpen sem jelentheti azonban a 'nyelvi rendszer elleni hibát'. Szarvas Gábor a *megcáfolni akarta* szórendi típust beszédhibának minősítette, Brassai szerint viszont a felhozott példák nem mindegyike hibás. A helyes szórend a hangsúlyviszonyok függvénye. A helytelen szórend használata semmiképpen sem nevezhető nyelvhibának.

Kötetünk legterjedelmesebb tanulmánya a „Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Vergilius Aeneise II. könyvére, különös tekintettel a magyarokra.”, amelynek fő mondanivalója a latin szövegmondatok elemzésére vonatkozik. Brassai mondatról mondatra elemzi a korábbi Vergilius munkájára vonatkozó 'jegyzeteket', 'értelmezéseket', amelyek Vergilius szövegének könnyebb megértését célozzák. A megjegyzések általános és magyar vonatkozású részei miatt azonban érdemesnek tartottuk az egész tanulmányt közölni. Brassai itt is megismétli mondat-tani elméletének alapvető téziseit. Hangsúlyozza, hogy a mondat központja az ige, minden az igétől függ. A függőségeket a mai függőségi grammatikából ismert ágrajz formájában ábrázolja. Elemzései általában nem szorítkoznak a latin nyelvre, gyakran mutat be párhuzamos vagy éppen nem párhuzamos szerkezeteket más nyelvekből (nem ritkák az ógörög, német, francia és magyar példák). Mai szemmel is figyelemre méltó megállapítások egész sorát találjuk a latin mondatok elemzése kapcsán. Brassai megjegyzi például, hogy az *etiam* 'is' nem vonatkozhat az egész mondatra sem a magyarban, sem a latinban. Vonatkozhat viszont az igére, határozóra, sőt csupán a jelzőjére is, de mindig csak egy határozott 'eszmére'. „Azt, hogy melyik tagjához tartozzék a mondatnak, rendszerint a megelőző mondat valamelyik tagja szabja ki a melynek aztán a következő mondatban megfelelően az *etiam*-mal párosult tag.” Például „Ha Tróját kéz menthette volna meg, úgy ez a kéz is megmenthette volna”. Utal arra, hogy az *is*-nek háromféle funkciója van: hasonlító, szaporító és csekélyítő. Nem nehéz kitalálni, hogy Brassai az *is* használatának mely eseteire gondolt. Másutt az egyik latin mondat elemzésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a melléknév is lehet alany (subiectum adiectivum) és főnév is lehet állítmány (praedicatum substantivum), és sokszor csak a hangsúly dönti el, hogy mit tekintünk alanynak, illetve állítmánynak. (Emlékeztetünk arra, hogy Brassai az alany fogalmát tágabb értelemben használja, későbbi munkáiban éppen ezért kerül az alany és állítmány terminusok használatát.) Ismert példája az *Australiában fehérek a sasok, feketék a hattyúk*.

Brassai a „Szerény észrevételek” c. rövid cikkében ismét Joanovics Györggyel vitázik, ezúttal a hangsúly szerepéről van szó. Brassai elméletének egyik alappilléret veszi védelembe, mely szerint a hangsúly a magyar szórend kulcsa. Tételét számos példával támasztja alá.

A „Vallomások és igazítások” c. tanulmány a *történet, történik, képez* igeeket elemzi. Korábbi állításait pontosítja. Szól a többszörös jelzős szerkezetekről, a magyaron kívül latin és francia példákat is elemez éles elmével és nem kis humorral. A német *Geschichte* jelentését veti egybe a magyar *történet* jelentésével, a *képez* ige jelentését pedig a német *bilden* ige jelentésével.

Gyűjteményünk utolsó tanulmánya a kétrészes „Vissza- és körültekintés nyelven ügyében”. Az első részben a Czuczor-Fogarasi-féle szótár kapcsán hét tulajdonságot sorol fel, amely a magyar nyelv finnugor volta mellett szól. A második részben Szarvas Gábor néhány szómagyarázatával száll vitába.

Köszönet illeti Elekfi Lászlót, akinek részletes jegyzeteire támaszkodhattunk jelen kötetünk anyagának összeállításában.